

ANNA MENYHÉRT: Női irodalmi hagyomány

Budapest: Napvilág, 2013. 256 pp. ISBN 978-963-338-161-8

Among the vital features of any study of women's writing is the question of canon. The issue involves not only the absence of women writers from literary history, textbooks and literary anthologies – it is much more complex than that. It includes the demands of the canonized writing style, the genres that are included in the canon and the patriarchal methods of interpretation, all of which combine to hinder the presence of women's writing in the canon. However, even if we increase the presence of female writers in literary history, that in itself will not change the prevailing patriarchal evaluation system. We would merely be trying to make female writers fit into a patriarchal canon.

It seems necessary to create, apply and test a new gender-conscious evaluation system which can destabilize solidified ideas about literary values and canon in the areas of literary history and literary interpretation. This is exactly why Anna Menyhért's book is such an exemplary work, and in general it could set an ideal example in changing the literary canon – that is to change the way literary history, textbooks and literary anthologies perceive what literature is.

How does the author achieve this? There are no female writers in the Hungarian literary canon until the end of the 19th century; during the early 20th century there appears only the prose of the writer Margit Kaffka, and from the middle of the century the work of the poet Ágnes Nemes Nagy is considered an important literary contribution. In her book Menyhért presents a valid alternative to this. She chooses five different female authors from the end of the 19th century with five completely different writing styles and offers a possible renewal of and new-

found sensitivity to the Hungarian literary canon through their life's works.

Renée Erdős was a female Hungarian poet writing poetry from the end of the 19th century to the early 20th century, employing an erotic tone. This tone as well as the voice of her poems from that time foreshadowed the voice of Endre Ady, who started a decade later. However, while Ady's works became classics of Hungarian literature, literary historical writings do not mention Renée Erdős even as a forerunner of Ady's. After a decade and a half of silence she became one of the most successful novelists of the interwar years, and still Hungarian literary history dismisses her books as popular literature and omits them from the canon. Menyhért shows with philological exactness how Renée Erdős's relationship with Sándor Bródy, a significant author of the time, and their infamous break-up fatally influenced the prevailing attitude towards Renée Erdős and de facto made her inclusion into the canon impossible. Menyhért cites Janice Radway when she declares that both Erdős's poems and novels talk about womanhood with boldness, and they offer "self-protection techniques and problem-solving models" for female readers, while projecting new norms.

Ágnes Nemes Nagy is the only canonized female poet in Hungarian literary history, but paradoxically even her contemporaries described her poems as more masculine than men's writing. Her lean, disciplined, unemotional objective poetry became an important part of literary history. However, after her death just as many unpublished poems were found among her papers as she had published during her lifetime. These uncovered poems follow a completely different tone: they are subjective, spontaneous,

troubled, “female” texts. Predictably, later literary histories neglect to deal properly and in depth with these poems as they “interfere” with the image of Ágnes Nemes Nagy, which had already been solidified by then. Menyhért attempts to read these poems in a gender-conscious manner.

Ilona Harnos Kosztolányi played an important role in Hungarian literature in more ways than one way. On the one hand she was the wife of Dezső Kosztolányi, who was one of the most significant poets and prose writers of the 20th century, and she had Jewish ancestry just as Renée Erdős did. The genre of her work takes the form of diary, reminiscence and memoir. Menyhért offers a convincing argument that Harnos’s autobiographical works are such elevated representations of womanhood and the life of a writer’s wife, that, alongside her Holocaust memoir, they deserve a place in literary history and schoolbooks.

Anna Lesznai was an important contributor to Hungarian culture as a poet, writer, children’s story writer, and a graphic and fine artist. However, Menyhért points out that the way she was presented in representative and critical editions of her works that appeared during later years alienated the reader from her, placing her in a kind of frozen museum existence. For this reason, a sensitive reading of her works is required which explores in them the possibilities of Jewish identity, the formation of female identity and the stages of becoming a woman. To achieve this

Menyhért places text parallel to texture, utilizing Petra Török’s, Csilla Markója’s and Edit Zsadányi’s interpretations about the connection between embroidery and text creation, as well as Elaine Showalter’s study of the techniques of patchworking (piecing, patchwork).

Menyhért also utilizes multi-layered interpretative language in her book. The first layer of this interpretative language belongs to the realm of literary history: she approaches works from the points of view of cultural anthropology, new historicism, positivism, new American personal literary criticism, close reading and feminism. The second layer of this interpretation is the criticism of gender-conscious reception – she unmasks the contradictions of the patriarchal approach. The third layer of her work reconstructs the personal lives of the writers based on their letters and memoirs – Menyhért makes a conscious effort to draw personal portraits of these authors. Finally, the tone of her book is at times embarrassingly and revealingly personal – Menyhért presents her subject, the tradition of silenced females in Hungarian literature, through the prism of her own literary career.

This is how the book becomes a patchwork: a perfect fabric woven from the thread of literary history, analyses of literary works, biography and personal confession – an authentic and seminal work about the interpretation of women’s writing.

ZOLTÁN NÉMETH

JANA CVIKOVÁ: Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre

Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV – ASPEKT, 2014. 272 s. ISBN 978-80-8151-026-7

Či je jedno viac než štvrtstoročie málo alebo veľa, ak ide o zmenu myslenia v oblasti spoločenskovedného alebo umenovedného výskumu, závisí zrejme od perspektívy, z akej na otázku časového horizontu nazeráme, ale aj od istej trpezlivosti či netrpezlivosti v očakávaní, pokiaľ ide o zmenu, ktorú vnímame ako žiaducu. Počiatky rôznych

„konceptualizácií rodu“ v myslení o najrozličnejších témach siahajú predovšetkým do obdobia 70. a 80. rokov minulého storočia, keď myšlienky formujúce sa v prostredí ženského politického hnutia a ženského feministického občianskeho aktivizmu (najmä v USA, no i v niektorých západoeurópskych krajinách) začali postupne prenikať do aka-

demickej sféry, do sféry vedy a výskumu. Genézu feministických výskumných programov (nielen) v spoločenských a humanitných vedách tu spomínam preto, aby som zdôraznila dôležitú prepojenosť feministického myslenia s feministickým politickým hnutím už v samotných počiatkoch druhej vlny feminizmu. Feministické teoretické koncepcie sa generovali zo skúseností získaných v politických zápasoch žien za odstránenie všetkých foriem ich znevýhodňovania, rozličných foriem sexismu, sexistického zmýšľania a konania (napr. bell hooks vo svojej popularizačnej príručke *Feminizmus do vrecka. O zanietovaných politikách*, ktorá vyšla v ASPEKTE v roku 2003, definuje feminizmus ako „hnutie, ktorého cieľom je skončiť so sexismom, sexistickým vykorisťovaním a útlakom“, 12). Tieto skúsenosti potom reflektovali a inšpirovali sa nimi. Chcem však upozorniť aj na pôsobenie takpovediac opačným smerom, teda pôsobenie feministického myslenia či teórie na ženské hnutie; feministické teoretické koncepcie, ktoré sa rozvinuli v jednotlivých akademických disciplínach, sa explicitne hlásili k svojej „politickosti“, k tomu, že svoj cieľ nedefinujú len v oblasti poznania, ale smerujú k ukončeniu patriarchálneho spoločenského poriadku.

Ako sa však rozvíjalo a rozvíja feministické myslenie v prostredí, pre ktoré je charakteristická neexistencia druhej vlny feministického hnutia, ako je to na Slovensku? Odpovede zrejme môžu byť viaceré a žiadna z nich nebude jednoduchá, formulovateľná v niekoľkých vetách. Kto sa nebojí zložitejších vysvetlení, ponoru do komplexných a neraz aj komplikovaných súvislostí, vhľadu založeného aj na reflektovaní osobnej skúsenosti s feministickým myslením a feministickou praxou, môže siahnuť po monografii Jany Cvikovej o konceptualizácii rodu v myslení o literatúre. Svoju motiváciu a pozicionalitu autorka otvorene formuluje hneď v úvode – pri konštruovaní „jedného z možných príbehov feministickej literárnej vedy“ jej ide o pomenovanie, prehĺbenie, doplnenie, preskupenie a opätovné preskúmanie vlastnej skúsenosti s feministickou

literárnou vedou, o sprostredkovanie svojho premýšľania a prežívania kategórie rodu (11 – 12). Výsledky tohto *premýšľania a prežívania* ponúka čitateľkám a čitateľom v komplexnej a syntetizujúcej podobe, reflektujúcej rozličné podoby zväzňovania kategórie rodu, približujúcej jeho viacznačnosť a mnohotvárnosť, ako i mnohotvárnosť jeho metodologického využitia. Komplexnosť témy feministického literárnovedného výskumu, autorkino úsilie o kritickú reflexiu jeho viacerých časopriestorových kontextov, o zachytenie jeho viacvrstevnatosti nepochybne podmieňujú aj spôsob výkladu – pre ľahko sledovateľný lineárny výklad nedávajú veľmi priestor, skôr podnecujú k potrebným odbočeniam, občasným skratkám či opakovaným návratom. Jej pohyb je skôr špirálovitý, dostáva sa tak k čoraz hlbším a zároveň aj k čoraz širším dimenziám svojho predmetu, odkrýva nové vzťahy medzi jednotlivými kontextami, témami a otázkami, svojimi sondami preniká do plnších významových súvislostí. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim ilustrovať, ako to Jana Cviková robí.

V prvej kapitole sa venuje analýze a výkladu základných východísk a pojmov feministického a rodového výskumu. Pristavím sa nakrátko pri autorkou používanom výraze „feministický a rodový výskum“, takto, so spojkou „a“, ktorá evokuje predstavu, že tu ide o dve odlišné adjektíva, teda že feministický výskum nie je to isté ako rodový výskum. (V tejto súvislosti odporúčam pri čítaní knihy v žiadnom prípade nevynechávať poznámky, ktoré dovysvetľujú a dopovedávajú – nielen – pojmové a terminologické otázky.) Za zdanlivo jednoduchým problémom, ktorý by sa mohol javiť ako čisto terminologický, autorka odhaľuje celý rad historicky sa meniacich, najmä politických súvislostí, ktoré viedli k tomu, že *rodový výskum* sa vnímal ako výskum, ktorého predmetom je rod a rodové vzťahy, pričom samotný pojem *rod* sa interpretoval jednoducho ako synonymum slova *žena*, prípadne slovného spojenia *ženy a muži*. Stráca sa tak ukotvenosť konceptu rodu vo femi-

nistických teóriách a vo feministickej politike, zahŕňa sa jeho feministický obsah. Takýto *rodový výskum* je teda možné robiť bez feministickej zaangažovanosti. Dôvody odčleňovania sa *rodu* od feminizmu nachádza v istých špecifikách akademického feminizmu či feministického akademizmu, ktoré súvisia s etablovaním sa rodových štúdií ako študijného odboru. Ako uvádza Cviková na inom mieste (konkrétne v štúdiu *Niektoré feministické východiská skúmania literatúry a časopis Aspekt*, 2015) rodové štúdiá sa nezriedka prezentujú „ako akási vyššia, dokonalejšia fáza feministickej teórie, ktorá feministické myslenie prekonala tým, že sa oddelila od politických východísk hnutí“. Nechcem v tejto veci s autorkou polemizovať, predstava, podľa ktorej rodová perspektíva (rodový výskum) vyznieva akosi neutrálnejšie než perspektíva feministická, nie je zriedkavá v akademickom prostredí, prinajmenšom v tom našom, slovenskom. Zároveň sa však domnievam, že toto (dúfam ale, že nie úplné a nie definitívne) odčlenenie sa *rodu* od feminizmu či feminizmu súvisí aj s jeho prisvojením si istým politickým diskurzom, mám na mysli ten „oficiálny“, ktorý sa rozvinul v európskych politikách rodovej rovnosti a uplatňovania rodového hľadiska a stal sa súčasťou európskeho newspeaku a mainstreamu, a tým akoby začal žiť vlastným životom. Preto považujem za mimoriadne dôležité Cvikovej viackrát opakované upozornenia na prepojenosť *rodového a feministického*, či už v politikách alebo vo výskume, a čo je ešte významnejšie, autorka naň nielen upozorňuje, ale ho priamo vo svojom texte predvádza, resp. názorne ukazuje. (Na nebezpečenstvá predstavy rozšírenej v českom akademickom prostredí, podľa ktorej je rodová perspektíva neutrálnejšia než feministická, a preto sa pre mnohých javí v akademickom prostredí prijateľnejšia, upriamuje pozornosť napríklad aj česká sociologička a filozofka Hana Havelková v diskusii *Feminismus v akademii: aktivismus v akademii – angažovanost feministického výzkumu – témata – jazyk rovných příležitostí. Část II. Je, nebo není feministický přístup k vědeckému*

bádání specifický ve vztahu k angažovanosti/aktivismu, 2008).

Svoj výklad východísk a pojmov rodových teórií a feminizmov, rodového a feministického výskumu Cviková kontextualizuje detailným priblížením tých spoločenských a politických procesov, najmä protestných, antiautoritatívnych sociálnych hnutí, ktoré rámcovali objavenie sa druhej vlny feministického hnutia v USA a západnej Európe, osobitne v krajinách hovoriacich po nemecky, na ktoré sa primárne orientuje, ako aj v domácom sprvu česko-slovenskom priestore. Zároveň objasňuje, ako sa mnohotvárnosť a diferencovanosť feministického myslenia sprítomnila už začiatkom 90. rokov, o čom svedčí v poradí 3. číslo feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* z roku 1994 s príznačným názvom *Feminizmy*. Podobne si všíma aj „diferenciačné a (seba)kritické“ polemiky (39), sprevádzajúce úsilia o využitie kategórie rodu v rozličných oblastiach myslenia a o rozvíjanie feministických teórií, najmä o využitie ich metodologického potenciálu.

Genézu a súčasný stav rodového a feministického literárnovedného výskumu sleduje autorka vo viacerých rovinách, a to v súlade s vymedzením obsahu termínu literárna veda, pod ktorý zaraďuje tak literárnu teóriu, ako aj literárnu kritiku a históriu. Počiatky feministickej reflexie literatúry a feministickej literárnej vedy usúvzťažňuje s nástupom druhej vlny feminizmu, najmä v angloamerickom prostredí, pričom dôraz kladie na preukázanie spätosti hnutia a teórie. Vo svojej analýze vývinu situácie literatúry/literárnej vedy a feminizmu v nemecky hovoriacich krajinách od 80. rokov minulého storočia – situácie, ktorú opisuje ako situáciu recepcie v časovom posune a „dobíhania“ v americkom akademickom prostredí už etablovaných rodových teórií – si autorka všíma spletité a neraz aj divergentné línie polemík, ktoré sa viedli (aj) ohľadom základných teoretických prístupov ku kategórii rodu, pohlavia a túžby a pohlavnorodového systému; teda polemík, ktoré sprevádzali proces vedúci k „rodovému obratu“ v (nemecky písanej) literárnej vede. Totiž práve tieto zák-

ladné teoretické prístupy podmieňujú aj taký spôsob uchopenia rodu, ktorý „umožňuje pomenovať ako kultúrne konštrukty niektoré momenty literatúry, ktoré sa na prvý pohľad javia ako náhodné a podmienené individuálnou biografiou“ (99). Čitateľka a čitateľ tak majú možnosť oboznámiť sa s koncepciami v domácom prostredí menej známych feministických teoretičiek a literárnych vedkýň, ako je Elaine Showalter z amerického či Inge Stephan a Sigrid Weigel z nemecky hovoriaceho prostredia. Cviková zároveň podrobne mapuje proces prenikania a postupnej domestifikácie feministických prístupov do (česko)slovenského literárneho a literárnovedného priestoru, nachádza zaujímavé paralely medzi nemeckou skúsenosťou s recepciou feministických teórií z amerického prostredia a situáciou na Slovensku po roku 1989 (95). Jej rozprávanie pritom nie je opisom nezainteresovanej pozorovateľky zvonka, ale autentickým hlasom jednej z iniciátoriek a aktívnych účastníčok tohoto procesu, čo ho robí obzvlášť pôsobivým.

Spôsoby využitia kategórie rodu ako analytického nástroja v literárnej historiografii približuje autorka na pozadí koncepcie rodu feministickej historičky Joan W. Scott, akcentujúcej mocenský charakter rodových vzťahov. (Slovenský preklad jej štúdie pod názvom *Rod: užitočná kategória historickej analýzy* vyšiel v roku 2006 v preklade L. Hábovej v publikácii ASPEKTU *Histórie žien*, eds. Jana Cviková, Jana Juráňová, Ľubica Kobová.) Jej rozbor rozličných prístupov, ktoré sa rozvinuli v rámci kategóriou rodu poznačenej literárnej historiografie a ktoré sleduje najmä v nemeckom jazykovom priestore (chápanie ženskej literatúry a literatúry písanej ženami, vpisovanie žien do literárnej histórie, rozkrývanie mocenských vzťahov v literárnom kánone), poskytuje dostatočne komplexný a informačne nasýtený obraz o zložitých diferenciačných procesoch v rámci skúmanej oblasti a presvedčivo dokumentuje mnohorakosť spôsobov, akými je rod užitočnou kategóriou literárnohistorickej analýzy. Pre autorkin prístup je príznačné neustále pripomínanie dôležitosti starostlivého zvažovania

pojmových, konceptuálnych otázok (napr. pri vymedzovaní pojmu ženská literatúra ako diskurzívna udalosť), ako aj prekračovanie hraníc – disciplinárnych, geografických i časových, čiastočne aj metodologických, načrtávanie konvergentných i divergentných línií v analyzovanej oblasti. Z terénu literárnej historiografie podniká početné exkurzie do iných (teoretických, disciplinárnych, metodologických) priestorov, aby nimi inšpirovaná formovala vlastný originálny literárnovedný výskum, ktorý tvorí obsah záverečnej kapitoly monografie. Jej „rodové sondy“ do *Encyklopédie spisovateľov sveta* (1987), správdzané početnými „trampotami“, možno čítať ako presvedčivý dôkaz o transformatívnej sile kategórie rodu v myslení o literatúre. V textoch encyklopedických hesiel o troch spisovateľkách – Christe Wolf, Mary Wollstonecraft a Virginii Woolf – sa vďaka jej analytickému ponoru odkrývajú rozličné roviny významu, nanovo sa zväzňujú explicitné aj zastreté rodové konotácie, „zamlčania a trhliny“, ktoré sa pod autorkiným teoreticky fundovaným drobnohľadom ďalej vetvia v priestore a čase.

Nepochybné, monografiu J. Cvikovej možno čítať nielen ako syntetizujúci, informačne mimoriadne bohatý pohľad na vývoj a súčasnú situáciu feministickej literárnej vedy, ale aj ako ukážkový príklad metodologického využitia kategórie rodu, ako príklad feministického výskumu. Adjektívum rodový (výskum) sa stáva synonymom adjektíva feministický v prípade, ak rod nie je len predmetom, ale aj analytickým nástrojom skúmania, teda takou optikou nahliadania na skúmaný problém, v rámci ktorej sa odhaľujú aspekty moci. Rodový výskum je preto výskumom, ktorý je „poučený“ feministickou teóriou a ktorého cieľom je eliminovať asymetriu moci.

Nedá mi na tomto mieste nepripomenúť základné charakteristiky feministického výskumu, ako ich sformulovala feministická filozofka Sandra Harding vo svojej priekopníckej práci *Feminism and Metodology* z roku 1987. Zdôrazňuje, že východiskom feministického výskumu je skúsenosť žien,

s ktorou je spätý istý sociálny, ale aj vedecký, teoretický problém – z uvedeného hľadiska sa potom takéto skúsenosti stávajú predmetom a východiskom skúmania. Práve reflexia vlastnej skúsenosti sa stala pre mnohé teoretičky hlavným podnetom na konštituovanie feministického výskumu v najrozličnejších oblastiach vedeckého poznania. Za ďalší dôležitý znak feministického výskumu považuje S. Harding skutočnosť, že jeho cieľom je a má byť formulovať teórie, ktoré podporujú ženy; inými slovami, je to výskum, čo sleduje záujmy žien. Nemenej dôležitá je však aj tretia črta, ktorá spočíva v odmietnutí tradičnej dichotómie subjektu a objektu skúmania a s ňou spojeného ideálu objektivity ako nezainteresovanosti; vo feministickom výskume, podľa názoru uvedenej autorky, je výskumníčka umiestnená do toho istého priestoru, v ktorom sa nachádza aj predmet výskumu. Ide tu o akúsi hodnotovú, postojovú „vtiahnutosť“ výskumníčky do prob-

lematiky, ktorá je predmetom bádania, o jej zainteresovanosť na probléme. V monografii J. Cvikovej sú všetky tieto črty neprehliadnuteľné, podobne ako je neprehliadnuteľný transformatívny potenciál jej analýz feministického literárnovedného výskumu a sond do literárnej histórie pre slovenskú literárnu vedu a pre „spôsob, akým literárnovedný výskum kladie otázky sebe aj literárnym textom a ich literárnym a mimoliterárnym kontextom“ (9). Spolu s autorkou verím, že práca prispeje k sprostredkovaniu doterajších výsledkov mnohotvárnej feministickej literárnej vedy a jej kľúčových pojmov rod a queer na Slovensku. Verím však aj v to, že monografia Jany Cvikovej *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre* umožní, aby konštatovanie autorky, podľa ktorého rodová perspektíva nie je *dnes* na Slovensku zohľadňovanou súčasťou uvažovania o človeku, spoločnosti a kultúre, už *zajtra* neplatilo.

MARIANA SZAPUOVÁ

HANA HAVELKOVÁ – LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ (eds.): Vyvlastnený hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948 – 1989
Praha: Sociologické nakladatelství, 2015. 512 s. ISBN 978-80-7419-096-4

Rodová a predtým/paralelne feministická prizma je vo vedách (hlavne sociálnych a humanitných) vo svete prítomná od druhej vlny feminizmu, teda od 70. rokov 20. storočia. Variácie uvažovania o rode ako o analytickej kategórii a jeho vstup do lokálneho výskumu sú však časovo veľmi rozdielne, pričom špecifickým fázovým posunom sa vyznačujú postsocialistické kultúrne priestory. Ako v súvislosti s výskumom českej literatúry v recenzovanej kolektívnej monografii *Vyvlastnený hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948 – 1989* poznamenáva Jan Matonoha, „[h]lasy, ktoré v bohemistickej obci vykazujú alespoň minimálnu schopnosť prístupovať k problematike dôslednejšie z feministické či genderové perspektívy, prichádzajú symptomaticky ze zahraničí“ (356). Český literárnovedný diskurz, ktorý sa vyjadruje k otázke žien vo vzťahu

k literatúre, je pritom „metodologicky a konceptuálne značne naivní a reduktívni“ (356). Situácia nie je iná ani v slovakistike: ako uvádza nedávna (a v slovenskom kontexte po teoretickej stránke dosiaľ najkomplexnejšia) vyslovene rodovo a feministicky orientovaná literárnovedná monografia *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre* (2014) Jany Cvikovej, „povedomie o týchto teóriách [sa u nás] šíri len na úrovni akéhosi povinného terminologického minima“ (73). A nebude to lepšie ani v bezprostredne nadchádzajúcich rokoch – kým totiž podstatná časť predpisanej literatúry, ktorá slúži na štúdium teórie literatúry na kvalitných svetových univerzitách (len náhodne napr. *The Critical Tradition*, 1989, zost. D. H. Richter, alebo *Modern Criticism and Theory: A Reader*, 1988, zost. D. Lodge a N. Wood), pozostáva práve z feministickej, rodovej a queerovej teórie

a kritiky (vo vyššie spomenutých tituloch ide zhruba o šestinu textov), čítanie a analýzu tohto typu literatúry sylaby predmetov zameraných na výučbu teórie literatúry na Slovensku neuvádzajú (analyzovala som niekoľko náhodne vybraných sylabov dostupných zo stránok UK, PU a UPJŠ). Možno sa domnievať, že okrem postoja, ktorý česká aj slovenská spoločnosť k emancipácii a cez ňu i k feminizmu a rodovým štúdiám po roku 1989 zaujali (a ktorý analyzuje aj recenzovaný zväzok), naznačená situácia vyplýva aj z nedostatku literatúry o feministických, rodových a queerových podnetoch pre literárne skúmania vo všeobecne zrozumiteľnom – teda najmä slovenskom či českom – jazyku. Výnimky z ostatných rokov tvorí najmä už zmienená monografia J. Cvikovej a kolektívne dielo *Podoby literárnej vedy. Teória – metódy – smery* (R. Mikuláš a kol., 2016), ktoré sa v dvoch z tridsiatich dvoch kapitol venuje aj feministickej literárnej vede a možnostiam aplikovania poznatkov a metód z rodových a queerových štúdií pri výskume literatúry – konkrétne ide o kapitolu J. Cvikovej *Feministická literárna veda a rodové štúdiá v literárnej vede* a príspevok *Postkoloniálna teória v kontexte rodových štúdií a queerových štúdií*, ktorého autorkou je Anna Babka.

K zmierneniu tohto deficitu podobne prispievajú literárnovedne a teoreticky orientované časti publikácie Libory Oates-Indruchovej a Hany Havelkovej. Kolektívna monografia *Vyvlastený hlas*, ktorú editovali a ktorej skrátaná verzia vyšla v roku 2014 v angličtine vo vydavateľstve Routledge ako *The Politics of Gender Culture under State Socialism. An expropriated voice* (Politika rodovej kultúry v období štátneho socializmu. Vyvlastený hlas), v dvoch častiach – *Gender jako sociální kategorie* a *Gender jako symbolická kategorie* – na priestore trinástich kapitol sonduje právne, sociologické, reprodukčné a inštitucionálne aspekty rodu za socializmu a analyzuje obmedzenia, podoby vytvárania a potlačania (ženských, mužských a neheteronormatívnych) identít, ktoré sa formovali v dobových diskurzoch (film, lite-

ratúra, časopisy, príručky, športový život), zaoberá sa teda premenami rodovej kultúry z hľadiska rodu ako sociálnej a symbolickej analytickej kategórie (32). Zväzok je uvedený obsiahlou štúdiou, v ktorej editorky podávajú užitočný prehľad dostupnej literatúry o problematike a vytyčujú inovatívne prvky nimi zostavenej publikácie. Identifikujú ich jednak v práci s analytickou kategóriou rodu a jednak v diferencovanom prístupe k téme. Ďalším prínosom publikácie je dekonštrukcia mýtov spojených s reflexiou rodu v českom (a možno dodať, že i v slovenskom) kultúrnom kontexte, konkrétne mýtu nútenej emancipácie zhora a mýtu importu feministického a rodového prístupu zo Západu. Namiesto sémanticky nepresného označenia „emancipácia zhora“ navrhujú Havelkovej termín *vyvlastnenie*, ktorý vystihuje situáciu, „kdy moc odňala ženskému hnutí jeho agendu s tím, že ji bude spravovat sama – a domněle lépe“ (22), čím utvárajú analógiu s ekonomickým vyvlastnením, t. j. s kolektivizáciou majetku.

Z literárnovedného hľadiska sú najzaujímavejšie kapitoly Jana Matonohu a Libory Oates-Indruchovej – venujú sa rodovým identitám prezentovaným v dobovej literatúre. Matonoha si primárne všíma texty exilovej a samizdatovej literatúry, ktoré sa vyznačujú vysokým symbolickým kapitálom, Oates-Indruchová sa zas zameriava na texty s vysokým nákladom a veľkým dosahom na masové čitateľstvo. Kým však Matonoha svoj korpus interpretuje vo vzťahu k tomu, ako ženské identity vytvárané prózou disentu formovali ponovembrové rodové identity a – aj literárnovedné – postoje k feminizmu, Oates-Indruchová analyzuje spektrum identít, ktoré boli umožnené, ba vlastne (nepriamo) utvorené existujúcimi verejnými diskurzmi a ich súperením, pričom textové pramene skúma ako štúdie ich realizácií.

V kapitole s názvom *Řekni, kde ty traktoristky jsou? Kulturní reprezentace genderu v pozdním socialismu* sa Libora Oates-Indruchová púšťa do oblasti, ktorá v rodových štúdiách zameraných na obdobie socializmu dosiaľ nebola intenzívne skúmaná: ako sa

v kontexte štátneho socializmu „dohadoval“ diskurzívny priestor a vytvárali nové významy a pozície z hľadiska rodu. Všíma si teda kreatívny potenciál zmeny, ktorý viedol k vytváraniu rezistentných (čiže odporujúcich dominantnému diskurzu), vznikajúcich (čiže vytvárajúcich nové hodnoty; v nadväznosti na R. Williamsa) a alternatívnych (teda takých, ktoré akoby nemali kontinuitu, nenadväzovali; tiež v nadväznosti na R. Williamsa) rodových diskurzov. Výhodiskom pre samotnú analýzu bol rozbor *autoritatívneho diskurzu*. Jeho teoretické vymedzenie autorka postupne nachádza u Foucaulta (diskurz ako skupina výrokov, ktoré sú sociálnym kontextom vytvárané a ktorými sa tento reprodukuje) a u Yurchaka, ktorý nadväzuje na Bachtina (autoritatívny diskurz je nezávislý od iných existujúcich diskurzov, ktorých existencia závisí od ich pozície k nemu). V prípade autoritatívneho diskurzu v období štátneho socializmu ide navyše o diskurz ideologický. Oates-Indruchová však vďaka využitiu analytickej kategórie rodu a v nadväznosti na feministické teórie a rodové analýzy v sledovanom období identifikuje ďalší autoritatívny diskurz, a to reziduálny a v kontexte oficiálnej emancipácie aj rezistentný/opozičný patriarchálny ideologický diskurz, „ktorý predchádza diskurzu štátneho socializmu a [...] koexistuje v jeho rámci a promlouvá medzi jeho rýdky“ (396). Práve koexistencia týchto dvoch nesúrodých diskurzov umožňuje diskurzívne vyjednávanie a destabilizáciu moci. Načrtnutú metodológiu a teoretické východiská autorka aplikuje na obdobie tesne pred pádom socialistického režimu, t. j. na kľúčové roky perestrojky (1987 – 1989), s ohľadom na zužitkovanie napätia medzi kontradiktórickými diskurzmi sa totiž ukazujú ako mimoriadne zaujímavé.

Texty, z ktorých autorka čerpala príklady autoritatívneho ideologického diskurzu, pochádzali z dvoch najväčších denníkov, konkrétne pritom išlo o politické prejavy a reportáže viažuce sa na Nový rok, 1. máj a MDŽ. Texty populárnej kultúry, ktoré (potenciálne) roztvárajú napätie medzi

socialistickým a patriarchálnym diskurzom v prospech vytvárania alternatívnych a rezistentných rodových diskurzov, autorka volila na základe ich čitateľskej obľúbenosti (bestsellery a knižničné bestsellery). Ide teda o texty, ktoré na jednej strane naplnili čitateľskú potrebu a na druhej prispeli k šíreniu istých typov rodových identít. Z analýzy novinových článkov vyplýva, že v danom období českému kultúrnemu priestoru dominovali dve polohy ženskej identity – *pomocníčka* (pri budovaní socializmu a pod.) a *superžena* (balansovanie medzi viacnásobným materstvom a prácou). Pri postihovaní dobových modelov maskulinity autorka vychádza z konfrontácie typov opísaných v západnej literatúre v danom období – ide o stredostavovskú a robotnícku maskulinitu, ktorú na Západe v 80. rokoch (v sledovanom postsocialistickom priestore až v rokoch 90.) dopĺňa tzv. nový muž – a maskulinity načrtnutej v dobovej tlači. Z porovnania vychádza, že socialistický diskurz síce spravidla hovorí o manuálne pracujúcich mužoch, resp. o mužoch na vedúcich postoch, no vlastnosti, ktoré im pripisuje, sa tradične spájajú so stredostavovskou maskulinitou.

Možnosti rezistentných ženských rodových diskurzov Oates-Indruchová analyzovala na románe Zdeny Frýbovej *Z neznámých dôvodů* (1988; v slov. 1990). Analýza ukázala, že hlavná postava románu, ktorá disponuje vlastnosťami prislúchajúcimi tradičnej stredostavovskej ženskosti ako fyzická príťažlivosť, starostlivosť o domácnosť, láska k vareniu, môže v pásme postáv požívať aj atribúty spájajúce sa s tradičnou maskulinitou – primárnosť záujmu o vedu, nie o vzťahy, aktívnosť, schopnosť až dravosť, ktorá sa navyše spája i s rezistenciou voči pravidlám hierarchie v socialistickej vede (žiadost' o zahraničné financovanie účasti na vedeckom podujatí podá bez toho, aby najprv získala súhlas nadriadených). Ženská identita sa tu teda javí ako kombinácia *superženy* a buržoáznej dámy.

Proces zápasu o nové priestory na definovanie maskulinity autorka skúma na *Memento* (1986; v slov. 1989) Radka Johna.

Hlavná postava v ňom odmieta oficiálnym diskurzom preferovanú stredostavovskú maskulinitu (synekdochicky ilustrovanú odporom voči otcovi, ktorý je v románe nositeľom jej vlastností), pričom v priebehu románu sa ako neprijateľná ukáže aj maskulinita robotnícka a demonizovaná je i homosexuálna identita. Ako jediná alternatíva, avšak v konečnom dôsledku neudržateľná, sa javí maskulinita telesná, s dôrazom na kontrolu nad svojím telom, ktorá zároveň nie je rezistentná voči oficiálnemu diskurzu.

Porovnanie priestorov, ktoré dva súperiace autoritatívne rodovo normatívne diskurzy štátneho socializmu (dominantný socialistický a reziduálny patriarchálny) mimovoľne vytvárali pre definovanie nových rodových identít, naznačuje, že kým heterosexuálna ženskosť na takto vybojovanom priestore nadobúdala rezistentný a protofeministický charakter, heterosexuálna maskulinita neposkytovala možnosti rezistencie ani agentnosti, čo Oates-Indruchová demonštruje na hlavnej postave *Mementa*, ktorá nenachádza priestor na vytvorenie a realizáciu vlastnej autentickej a slobodnej mužskej identity.

Jan Matonoha v kapitole *Dispozitivní mlčení: Zraňující identity a diskursivní konstituce mlčení. Gender, feminismus a česká literatura v období 1948 – 1989* vychádza pri tvorbe metodologických nástrojov interpretácie ženských identít, ktoré čitateľkám a čitateľom ponúka(la) česká exilová a samizdatová literatúra, z Gramsciho konceptu hegemonie, z pojmu afektívnych prílnutí, formulovaného Wendy Brown a Judith Butler, z Foucaultovej analýzy diskurzívnej praxe a z jeho pojmu dispozitív či z Althusserovho konceptu interpelácií. Nadväzuje tak na feministické prístupy, ktoré „na kulturu pohližejú jako na rezervoár společenských významů a kategorií, jako na diskurzivní prostor, který nabízí rámce pro zkušenost, která se teprve prostřednictvím kulturních a společenských kategorií stává uchopitelnou“ (353). Kombináciou diskurzívnych praktík, citových investícií a zraňujúcich identít vznikajú dispozitivní mlčania, ktoré sa konštituujú rôz-

nými diskurzívnymi mechanizmami, pričom Matonoha si všímá najmä vymazanie rodu prostredníctvom vnorenia rodových otázok a identít do nadradených rámcov a prípady deagentizácie ženských subjektov (teda zba-ovanie ich samostatnej, neschematickej a mužskými postavami nedeterminovanej motivácie a aktivity). Analýzou tohto mechanizmu sa dopracúva k vysvetleniu, prečo nebola česká (a paralelne aj slovenská) spoločnosť v poprevratovom období naklonená akceptovať v rovine literatúry a literárnej vedy rodovú prizmu a odmietať feminizmy.

Na kanonizovaných prózach B. Hrabala, J. Škvoreckého, M. Kunderu, A. Lustiga, ako aj – pre porovnanie – na socialistickorealisticom románe J. Otčenáška a normalizačnej próze J. Loukotkovej autor sleduje mechanizmus, ktorým sa čitateľka alebo čitateľ identifikuje s normami sociálneho a hodnotového systému vytváraného textom. Pri čítaní recipient či recipientka nereflektovane zvnútorňuje hodnotovú hierarchiu, ktorá je v texte prítomná (najmä tú jej časť, na ktorú sa explicitne nepoukazuje) a identifikuje sa s postavami ponúkajúcimi napohľad pozitívnu identifikáciu (tu hlavne vysoký morálny status). Identity šíriace sa týmto spôsobom sú prítom spravidla inkorporované do naratívu, ktorý je postavený nad ne (holokaust, vojna) a vďaka ktorému rodové otázky a zraňujúci a deagentizačný aspekt na povrchu lichotivých ženských identít (silná a sebaobetavá svätica či krásna, nedostupná, fatálna žena) zostávajú skryté. Matonoha uzatvára, že „lze dovozovat, že právě nemalá část dobové vysoce ceněných (protože kontrakanonických, „avantgardních“) literárních děl svou měrou přispěla k procesům delegitimizace genderové reflexe v Československu po roce 1948“ (381). Z jeho analýzy tiež vyplýva, že v diskurzoch exilovej literatúry a disentu bolo chápanie demokracie nekritické a splotené: „strukturální neschopnost či nemožnost reflexe vlastní sociálně a mocensky situované pozice přitom nepředstavuje pouze jeden z mnoha parciálních výzkumných problémů, ale stala se indexem [...] širšího deficitního chápání demokracie [...] v předrevolučních

diskurzech disentu a v porevoluční české společnosti vůbec“ (382).

Matonohova kapitola je pre slovenský kontext (pre literárnu vedu a rodové štúdiá) podnetná nielen teoreticky a metodologicky, ale aj konkrétnymi zisteniami, ktoré majú vo vzťahu k slovenskému ponovembrovému kultúrno-geografickému priestoru nemalý explanačný potenciál. Vývoj na Slovensku po roku 1989 sa síce od českého značne líšil (podstatnú rolu hrá výrazný politický príklon k nacionalizmu spolu s tzv. tradičnými hodnotami v 90. rokoch, ktorý však nepriamo spôsobil aj vznik liberálnych a spoločenskokritických platforiem zameraných i na skúmanie a zviditeľnenie rodových aspektov), u predstaviteľov kultúry dispo-

nujúcich vysokým symbolickým kapitálom v ňom však možno nájsť podobne odmietavé postoje k feminizmom a rodovým štúdiám. Postihnutie konkrétnej situácie by si vyžadovalo rozsiahlejší výskum. Reflexia kultúrnych, politických a spoločenských fenoménov v období štátneho socializmu je totiž nesmierne cenná nielen pre pochopenie posttotalitných a aktuálnych pohybov v tomto geografickom priestore, ale aj pre pochopenie fungovania mechanizmov moci a jej dosahu na rôzne oblasti ľudského konania v totalitných zariadeniach v každom období, literatúru a vedu nevynímajúc. Azda práve *Vyvlastnený hlas* by taký výskum mohol inšpirovať.

IVANA HOSTOVÁ

LILLA BOLEMAN: Női hangok. Berde Mária, Földes Jolán, Szenes Piroska és Zilahy Lajos regényei

Bratislava: Občianske združenie Phoenix, 2016. 238 s. ISBN 978-80-89748-10-5

Lilla Bolemant, redaktorka, literárna vedkyňa a zakladateľka feministického občianskeho združenia Phoenix, sa vo svojej monografii *Hlasy žien. Romány Márie Berde, Jolán Földes, Pirosky Szenes a Lajosa Zilahyho* venuje recepcii prozaických diel troch maďarských spisovateľiek, ktoré boli literárne činné v medzivojnovom období, pričom v dôsledku zmeny politickej situácie sa dostali do podvojne marginálnej pozície: jednak ako ženy autorky, jednak ako menšinové autorky alebo autorky žijúce v emigrácii. Bolemant súčasne reflektuje aj tvorbu a prijatie maďarského spisovateľa Zilahyho, uznávaného v Maďarsku i v zahraničí, ktorý rovnako ako Jolán Földes odišiel v 40. rokoch do emigrácie. Analyzuje ich výrazové prostriedky, miesto a úlohu v literárnom kánone.

V úvodnej časti publikácie autorka približuje teóriu kultúrnych štúdií – analýzu konštruovania kultúrnych identít z hľadiska individua aj rôznych skupín, keď sa literatúra prejavuje ako konkrétna kultúrna skúsenosť a môže sa stať dôležitou pre feministický literárnovedný výskum. Popri prob-

lematike feministickej estetiky sa Bolemant venuje otázkam feministickej naratológie, jej postupy uplatňuje pri jednotlivých aspektoch analýzy literárnych textov. Do analýzy osobitým spôsobom včleňuje naratologické pojmy Susan Lanser, ktoré táto americká vedkyňa vypracovala na základe literárnej poetiky Michaila Bachtina, a teórie morfológie rozprávky Vladimíra Proppa. Bolemant svoje literárnovedné úvahy rozširuje aj o ďalšie témy či koncepty, akými sú napríklad: národný charakter literatúry (rozoberá ho v kontexte výkladu Pétera Rákosa), stereotyp, ktorý ukotvuje v dielach Alice H. Eagly a Mary E. Kite, všima si však aj problematiku prijatia autoriek v malých literatúrach, ktoré sa v dôsledku politického rozhodnutia ocitli v menšinovom statuse v inom štáte, pričom sa snaží nájsť odpoveď na otázku, akým spôsobom nové hranice pomáhali alebo bránili tomu, aby sa autorky dostali do rodiaceho sa literárnohistorického kánonu novovzniknutého štátu, Maďarska, a dostávali priestor na publikovanie. Pojmu menšinovej literatúry sa venuje v súvislosti s maďarskými menši-

novými autormi v Československu. Konštatuje, že v literárnom povedomí ostali mená a tvorba autoriek, ktoré sa po druhej svetovej vojne vrátili do Maďarska, naopak, autorky, ktoré ostali v menšinovej situácii alebo odišli do emigrácie, upadli do zabudnutia.

Významná predstaviteľka sedmohradskej literatúry Mária Berde vo svojich prozaických dielach *Tüzes kemence, A szent szégyen, Romuáld és Adriána, Haláltánc* (Ohnivá pec, Svätá hanba, Romuáld a Adriána, Tanec smrti) zobrazuje rozmanité osudy žien a mužov. Lille Bolemant v zmienenej súvislosti zdôrazňuje, že hrdinky jej štyroch analyzovaných diel síce žijú v rozličných obdobiach a v rozdielnych prostrediach a nesú rôzne bremená, no predsa len ich čosi podstatné spája, a to situácia žien vo svete utváranom mužskými pravidlami.

Spisovateľka Piroska Szenes, ktorá sa narodila v Sedmohradsku a istý čas žila aj v bývalom Československu, v románe *Csillag a homlokán* (S hviezdou na čele) rozpráva príbeh slovenskej slúžky. Monografistka interpretuje osud hrdinky z hľadiska viacnásobnej podriadenosti: je žena, je chudobná, je príslušníčka národnostnej menšiny (Slovenka v Maďarsku), k čomu ju inšpirovala analýza Zsófie Bárczi. Táto literárna postava nedokáže artikulovať svoju bezbrannosť, nie je aktívnou tvorkyňou svojho osudu, udalosti okolo seba iba trpí. Bolemant poukazuje aj na prítomnosť proppovského motívu rozprávkového hrdinu, ktorý sa vydáva na cestu, aby skúsil šťastie.

Tretia autorka Jolán Földes sa narodila v Maďarsku, po ukončení strednej školy pracovala istý čas v Paríži a na začiatku druhej svetovej vojny emigrovala do Londýna. Za román *A halászó macska uccája* (Ulica

mačky loviacej ryby) získala na medzinárodnej súťaži londýnskej spoločnosti Pinker prvú cenu. Bolemant porovnáva tento román s románom *A lélek kialszik* (Duša vyhasne) autora Lajosa Zilahyho, ktorý tiež tematizuje emigráciu. Literárna vedkyňa spomína rozdielne prijatie oboch diel. Román Jolán Földes kritika neprijala jednoznačne pozitívne. Próza, ktorá svojej autorke priniesla aj peňažné ocenenie, sa často včleňuje do kategórie literatúry pochybnej hodnoty a nízkej úrovne. Na druhej strane čítavý, resp. pútavý charakter a úspech Zilahyho románu sa kritika snažila obhajovať a zaradila ho do „skutočnej“ literatúry. Vo svojej komparatívnej analýze si autorka monografie kladie otázku, či možno bez poznania mena rozpoznať nejaké rodové rozdiely v písaní, v poetike diel z pera mužov a žien. Ako to ukazuje prípad Földes a Zilahyho, hoci sa niektoré rodové stereotypy objavujú u postáv v oboch dielach, u Jolán Földes sa ženské postavy snažia svoj osud formovať, v tvorbe Lajosa Zilahyho iba znášajú jeho následky.

Lille Bolemant sa v recenzovanej monografii podarilo predstaviť širšej odbornej verejnosti tri nezaslúžené marginalizované maďarské autorky. Poukázala tiež na periférnu pozíciu spisovateľiek v Maďarsku vo všeobecnosti, ich zaraďovanie – až na zopár výnimiek – do akýchsi alternatívnych dejín literatúry, pričom zdôraznila potrebu viesť ich do „hlavného prúdu“ literatúry aj do vyučovania literatúry na školách. Prínos jej monografie tkvie i v prízvukovaní nutnosti začleniť feministickú literárnu teóriu medzi akceptované výskumné prístupy, a to v záujme dosiahnutia istej vyváženosti v celkovom obraze maďarskej literatúry.

JUDIT DOBRY

PÉTER H. NAGY: Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszerei
Budapest: Prae.hu, 2016. 352 s. ISBN 978-615-5070-55-6

Kniha Pétera H. Nagya *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszerei* (Alternatívy. Vzťahové štruktúry populárnej kultúry)

vyšla ako prvý zväzok zo série monografií MA Výskumná skupina populárnej kultúry a už aj tento fakt naznačuje jej spojitosť

s bádateľským tímom pôsobiacim na Univerzite J. Selyeho v Komárne. Táto výskumná skupina – medzi jej zakladateľov patrí aj Péter H. Nagy – sa prostredníctvom seminárov a sympózií už od jesene 2013 venuje mapovaniu vzťahových štruktúr populárnej kultúry. Ako v predslove poznamenáva samotný autor, myšlienkové pochody v jednotlivých kapitolách knihy nadobudli formu práve vďaka spomenutým stretnutiam.

Péter H. Nagy sa už roky zaoberá výskumom populárnej kultúry a literatúry. Jeho predchádzajúce knižné práce už od 90. rokov vždy obsahovali články, v ktorých uvažoval o rôznych súvislostiach populárnej kultúry. Zväzok *Alternatívy* je však jeho prvou knihou, čo systematicky skúma vzťahové štruktúry populárnej kultúry. O autorovej analytickej metóde veľa prezrádzajú slová z predslovu, v ktorom – uplatňujúc analýzu rétorickej štruktúry filmového obrazu – rozoberá siedmu časť ságy *Hviezdnych vojen* a dospieva k názoru, že epizóda *Sila sa prebúdzá* je vo viacerých aspektoch schopná novým spôsobom formovať spôsob nášho vnímania v nich stvárneného sveta.

Kniha pozostáva zo šiestich častí, pričom prvá uvádza jednu z najdôležitejších kapitol *Načo je dobrá populárna kultúra alebo ako možno študentov humanitných vied učiť vedeckému mysleniu*. Autor sa v nej zaoberá otázkou, akým spôsobom by sa populárna kultúra dala aplikovať v procese výučby. Ani netreba zdôrazňovať, že v dobe reštrukturalizácie kultúry a krízy vzdelávania má tento myšlienkový pokus nesmiernu hodnotu. Péter H. Nagy ponúka konkrétne príklady a metodické odporúčania, ktoré ďaleko presahujú oblasť výučby literatúry. Na základe svojich pedagogických skúseností poukazuje predovšetkým na nedostatok prírodovedných poznatkov u študentiek a študentov humanitných vied. Následne dáva návrh na reflektované spájanie znalostí z humanitných a prírodných vied, pričom na príkladoch z populárnej kultúry ukazuje, ako možno rôzne vedné disciplíny prepájať. Medzi inými predstavuje aj možnosť výučby dôležitých poznatkov z biológie, chémie a fyziky pro-

stredníctvom filmu *Avatar*. Venuje sa interpretácii románov a filmov patriacich do sci-fi subžánru „cestovanie v čase“, a to z pohľadu kvantovej mechaniky a teórie paralelných svetov. Analýzy presvedčivo demonštrujú opodstatnenosť kľúčovej hypotézy knihy: populárna kultúra je hodna a schopná byť efektívnou sprostredkovateľkou vedeckých poznatkov. Toto všetko však nesie v sebe aj inú výzvu: núti humanitovednú komunitu zamýšľať sa nad tým, do akej miery je v jej výskumoch a reflexiách ešte možné systematické ignorovanie prírodovedných poznatkov.

V druhej časti knihy nás autor oboznamuje s analytickými štúdiami o dielach populárnej literatúry – David Gemmell *Trója*, Dan Simmons *Hyperion*, L. Ron Hubbard *Strach*, Glen Cook *The Black Company* (Čierna armáda), David Mitchell *Cloud Atlas* (Atlas oblakov). Okrem toho, že tieto štúdie zdôrazňujú fakt, že komplexnosť interpretovaných diel v ničom nezaostáva za kvalitou textov tzv. vysokej literatúry, problematizujú aj otázky literárneho kánonu. Namiesto jednotného kánonu autor totiž počíta s rozličnými kánonmi. Popri tzv. vysokom/umeleckom kánone, ktorý je pilierom učebníc a dejín literatúry, rozoznáva aj kánony aktívne, resp. alternatívne. Je zaujímavé, že nejedno zo sem zaradených populárnych diel sa nachádza v interkanonickej pozícii, t. j. vstupuje do produktívneho vzťahu s textami jednak z alternatívneho, jednak z vysokého kánonu. Treba vyzdvihnúť, že autor sa nesnaží nahraďiť vysoký kánon alternatívnymi kánonmi, iba poukazuje na to, že tradičný pohľad, často determinovaný jednostrannou estetickou ideológiou, nám v nejednom prípade prekáža v tom, aby sme vedeli otvorenejšie pristupovať k zaujímavým a hodnotným (hoci predstaviteľmi elitnej literatúry často znevažovaným) literárnym dielam. Konklúzia autora znie: „interkanonický rozbor komplexných sci-fi a fantasy románov [...] môže ponúknuť mnoho prekvapení týkajúcich sa priebehu rozvetvovania a následného zblížovania jednotlivých kánonov“ (109 – 110).

Ústredným pojmom tretej časti knihy je posthumanizmus. Péter H. Nagy tvrdí, že

z hľadiska utvárania obrazu o človeku je kľúčovým textom dielo Roberta Louisa Steven-sona z 19. storočia *Zvláštny prípad Dr. Jekylla a Mr. Hyde*, ktoré skúma text v kontexte biologickej sci-fi. Takisto sa prostredníctvom príkladov zo súčasnej literatúry snaží poukázať na význam Orwellovho diela *1984*. V jeho analýze sa Orwellov román objavuje ako „alegorická rozprava, ktorá dekonštruje trópy humanistickej ideológie“ (163). Na konci tretej časti knihy, popri jednom odbočení, v ktorom skúma otázku falšovania v literatúre a porovnáva diela Dana Browna a Umberta Eca, sa vracia k otázke posthumanizmu, a to v rozbere významného diela zo súčasnej sci-fi tvorby Paola Bacigalupiho s názvom *Natáhovacie dievča*, ktorého kľúčovou tematikou je génová modifikácia.

Životnému dielu Lady Gaga venuje autor zvláštnu pozornosť v štvrtej časti knihy. Nie je preto náhoda, že aj na obale sa nachádza jej štylizovaný obraz. Nagy na jednej strane predstavuje speváckino dielo v kontexte populárnej hudby, na druhej strane sa do hĺbky venuje takým otázkam, ako sú pluralita identít, reflexívny vzťah k popularite, vedomé používanie médií, deklarácia postoja k inakosti alebo posthumánne vnímanie tela.

Z týchto interpretácií sa dozvedáme aj to, že Péter H. Nagy nie je len literátom, ktorý je

otvorený otázkam prírodných vied a filmovej estetiky, ale zaujíma sa aj o oblasť populárnej hudby. O Lady Gaga sa zmieňuje na viacerých miestach knihy, neraz v prekvapivých súvislostiach. Na začiatku ju stretne v spoločnosti prírodovedcov ako Darwin, Einstein a Hawking. V piatej časti knihy sa objavuje v štúdiu o filme *Votrelec* v súvislosti s príšerou vytvorenou návrhárom H. R. Gigerom. Táto predposledná časť knihy sa venuje filmovým analýzám. Nájde tu rozbery filmov ako *Čieročierna tma* alebo *Hviezdne vojny*.

Poslednú časť knihy tvoria dve reflexie o knihách Szilárda Sánua a Zoltána Németha, ktoré kriticky, ale konštruktívne rozoberajú diela spomínaných autorov, pričom ďalej rozvíjajú ich myšlienky.

Knihy Pétera H. Nagyja je jedinečným výkonom v súčasnej maďarskej literárnej vede, kde nateraz neexistuje ani jedna publikácia, ktorá by v takej rozsiahlej súvislosti odhaľovala možnosti ukrývajúce sa v populárnej literatúre a kultúre a zároveň mala po celý čas na zreteli najdôležitejší princíp vedeckého pohľadu: „dôraz na fakty oproti nepodloženým špekuláciám“ (69). A navyše, toto všetko robí zrozumiteľne. Aj preto *Alternatívny Péter H. Nagy* obstoja nielen ako vedecké, ale aj populárno-vedecké dielo.

JÓZSEF KESERŮ

JOZEF TANCER: Rozviazané jazyky. Ako sme hovorili v starej Bratislave

Bratislava: Slovart, 2016. 304 s. ISBN 978-80-556-2458-7

Termín „rozviazané jazyky“ nie je, samozrejme, nový, v dejinách ho môžeme identifikovať v rôznych súvislostiach. V našej nedávnej literárnej histórii mu dal nový rozmer Štefan Krčméry, keď ním označil tvorbu autorov, ktorí pred rokom 1918 prestali z rôznych dôvodov písať a ktorých ako šéfredaktor obnovených *Slovenských pohľadov* postupne opäť vracal do literatúry. Upresnenie významu označenia „rozviazané jazyky“ môžeme nájsť v *Synonymickom slovníku*. Pri pojme „rozviazať“ ponúka v podstate tri základné možnosti: 1. uvoľniť spojené, zvia-

zané konce; 2. rozuzliť, rozviazať slučku; 3. porozväzovať. Tento spôsob výkladu pojmu môžeme vnímať aj ako základ dlhodobého a koncepčného pátrania Jozefa Tancera, literárneho vedca a historika pôsobiaceho na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Svoje výsledky zhrnul v knižnej publikácii *Rozviazané jazyky. Ako sme hovorili v starej Bratislave*. Kniha je logickým vyústením doterajšej práce J. Tancera, ktorý v roku 2008 vydal v Brémach monografiu *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhun-*

derts a v roku 2012 v Bratislave monografiu *Der Schwarze Sabbat. Die Brandkatastrophe in Pressburg 1913 als Medienereignis*. Za originálny literárnovedne a kultúrnohistoricky orientovaný príspevok na tému obraz mesta je považovaná jeho knižná publikácia *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*, ktorá vyšla v roku 2013 v bratislavskom vydavateľstve Kalligram. Autor v nej analyzuje cestopisnú, topografickú a sprievodcovskú literatúru o Prešporoku/Bratislave od konca 18. storočia po rok 1945.

V najnovšej knižnej publikácii predstavuje Tancer ďalší uhol pohľadu na starú Bratislavu, resp. na Prešporok. Uplatňuje pritom metódu orálnej histórie, ktorá spoznáva minulosť prostredníctvom výpovedí očitých svedkov. Kniha prináša dvadsať rozhovorov s dvadsiatimi dvoma obyvateľmi medzivojnového mesta. J. Tancer ňou istým spôsobom nadväzuje na významovú líniu, ktorú zachytil vo výpovediach autorov cestopisov analyzovaných v knihe *Neviditeľné mesto*. Už tam akcentoval subjektivitu originálnych zápisov. Zároveň poukázal na zaujímavú skutočnosť, že podkladom pre väčšinu textov vtedajších cestovateľov bol sumár cca päťdesiatich otázok publikovaných v najpopulárnejšej nemeckej encyklopédii 18. storočia, v Zedlerovom *Lexikóne*. V *Rozviazaných jazykoch* mal Tancer k dispozícii podstatne variabilnejší kľúč – živé rozhovory. Prostredníctvom nich funkčne unifikuje a sprítomňuje spomienky respondentiek a respondentov, determinované veľkým časovým odstupom. Ten ich na jednej strane informačne limituje, na strane druhej im dáva nadhľad a umožňuje pohyb medzi oficiálne interpretovanou minulosťou a vlastnou inšpiratívnou, resp. konšpiratívnou skúsenosťou. Je to pestrá mozaika pohľadov na život obyvateľstva nášho hlavného mesta v časoch, keď si už začalo zvykať na nové oficiálne pomenovanie, ale ešte stále nezabudlo na tradičné názvy – Prešporok, Pozsony či Pressburg. Na autorove otázky emotívne, hlboko ľudsky a s toleranciou k etnickému zloženiu vtedajšieho mesta odpovedajú Maďari, Nemci, Slováci, Židia, Česi, jedným slovom Prešporáci.

Reč je však, či už priamo, alebo v súvislostiach, aj o Rómoch, Bulharoch, Talianoch, Francúzoch či Chorvátach. Všetkých respondentov a respondentky spája genius loci mesta a relatívna krátkosť času, do ktorého sa prevažná časť textu knihy zhušťuje. Ich výpovede sú okrem iného výnimočné aj tým, že zo subjektívneho uhla pohľadu reflektujú historické reálie prvej polovice 20. storočia, obdobia, počas ktorého sa až štyrikrát menila politická mapa strednej Európy a spolu s ňou aj politické, spoločenské a etnické reálie v súčasnom hlavnom meste Slovenska. Všetci respondenti a respondentky sa narodili v rokoch 1916 až 1930 a *Rozviazané jazyky* Jozefa Tancera, resp. rozväzovanie jazykov Jozefom Tancerom teda môže evokovať aj postupné rozväzovanie zvykov, obyčajov, tradícií, jednoducho koncepcií „dlhého“ 19. storočia v krajine, ktorú jedni vnímali ako „žalár národov“ a druhí ako „európsky dom“, čiže v rakúsko-uhorskej monarchii. Knihu však možno vnímať aj ako metaforu pre postupné i súčasné, ale predovšetkým rozmanité osobné spôsoby vnímania danej reality a konkrétneho priestoru. Autor hovorí aj o skepse či nedôvere voči viacjazyčnosti, s ktorou sa na Slovensku môžeme stretnúť ešte aj dnes. Mnohojazyčnosť monarchie je jedna vec, druhou je negatívna skúsenosť Slovákov s maďarizáciou i s cudzími jazykmi počas druhej svetovej vojny i po nej. Obyvatelia, ktorých nastupujúca komunistická moc vnímala ako buržoázne živly, boli často viacjazyční (11). Nemčina i maďarčina teda v triednom i politickom boji v 50. rokoch 20. storočia diskvalifikovali aj viacjazyčné obyvateľstvo Bratislavy.

Množstvo uhlov pohľadov, ktoré Tancer v knihe rozvíja, dokumentujú aj podtituly rozhovorov v obsahu publikácie (5 – 6): *Ludia, ktorí vedeli len jeden jazyk, boli ako biele vrany; Život bez jazykov by som si nevedela predstaviť; Jazyky sme sa učili na dvore; U nás sa strašne míšalo; Mój jazykový slalom; Nemčina či maďarčina, to nám bolo ganz egal; Prešpuráci boli maximálne dvoj-jazyční*. Generalizovať viacjazyčnosť medzivojnového mesta je však neprimerané

a zrejme i zavádzajúce, čo pripomína aj autor. Dôležitú časť knihy tvoria syntetizujúce úvahy autora s reportážnymi prvkami, ktoré funkčne predeľujú jednotlivé rozhovory a dopĺňajú ich o subjektívne pohľady, širšie vedecké pohľady na danú tému či len jednoduché dopovedanie tém naznačených respondentom. Patrí sem napríklad i na prvý pohľad paradoxné konštatovanie, že trojjazyčné mesto nemusí mať automaticky trojjazyčné obyvateľstvo (103). Zaujímavá je aj jeho úvaha o tom, či je Bratislavčan, ktorý rozprával po nemecky a navštevoval nemecké školy, len jednojazyčný. Zvyčajne totiž ovládal aspoň dve podoby nemčiny: spisovný jazyk a bratislavský nemecký dialekt (103). Autor tu poukazuje na väčšinou respondentov proklamované jazykové vzdelanie zdarma, ktoré im už v detskom veku poskytovala ulica. Hovorí pritom o rôznych jazykových variantoch dvojjazyčnosti s dominantnými jazykmi maďarčinou a nemčinou.

Pýtať sa na zdanlivo prirodzené veci s odstupom desaťročí neznamená dostávať jednoznačné odpovede. Ako v prípade bratov G. Portlanda a P. Poláka, ktorí v odpovedi na otázku, akými jazykmi hovorili starí rodičia z otcovej strany, súhlasne uvedú nemčinu, ale u jedného z nich v povedomí rezonuje aj slovenčina. V niektorých prípadoch dokonca otázka zostane úplne bez odpovede (119).

Publikovaný text je originálny predovšetkým tým, čo autor označuje ako hľadanie čo najväčšej pestrosti, teda hľadanie individuálnej skúsenosti bez snahy škatulkovať a vytvárať kategórie. Jedinečnosť ľudských osudov v ťažkej dobe neustále sa meniacich vlajok, hesiel, smerov, názorov a napokon i nepriateľov je leitmotívom tejto knihy. Otvára pred nami komplex tém, ku ktorým musíme zaujať osobné a odborné stanoviská aj dnes. Ako vnímať jazyk, s ktorým človek vyrastá, ak sú jeho najhoršie spomienky spojené práve s ním? Je život človeka v meste status quo, alebo je to prechodný stav – tekutá realita Zygmunda Baumana? Prečo sa niekto s ideológiou zžije a niekto nie? Prečo je dôležité, aby aj malé dieťa pochopilo, že si v záujme prežitia musí zmeniť meno – naprí-

klad z Waltraud na Dášenska (243)? Prečo je v istej dobe a za istých okolností nutné skrývať nielen svoj etnický pôvod, ale aj triednu príslušnosť? Prečo si niektorí ľudia v povojnovej Bratislave museli dávať pozor na to, aby „nevyzerali ako pán“ (228)? Tieto otázky pars pro toto ilustrujú široký rozsah tém, ktoré v knihe zaznievajú buď otvorene, alebo v podtexte. Odpovede na ne v súčinnosti s autorovou reflexiou odhaľujú dobu, ale aj charakter obyvateľstva Uhorska v 18. a 19. storočí, a teda i Prešporku. Už v knihe *Neviditeľné mesto* ho Tancer prezentuje cez citát J. Pageta o rôznych etnikách Uhorska, ktoré sú zjednotené zemepisnou polohou a inými okolnosťami do jedného národa bez toho, aby prišli o svoje kroje, náboženstvo a zvyky (217).

Autenticitu príbehov posilňuje zaradenie jedinečných historických prameňov – aktuálne fotografie respondentiek a respondentov, ich archívne fotografie a fotografie rodinných príslušníkov, priateľov či známych, historické dokumenty, ktoré potvrdzujú, vymedzujú alebo dokresľujú povedané. Všetky sú tiež svedectvom pomínuteľnosti zážitku, ktorý už zajtra môže relativizovať negatívna skúsenosť, tendencia či ideológia. Posolstvo knihy svojou adresnosťou i aktuálnosťou úzko súvisí s fenoménom definovaným ako prepínanie kódov alebo, ešte výstižnejšie, miešanie kódov (*code mixing*), ktoré Tancer označuje ako „mišmaš“, pričom tvrdí, že každý správny Prešporák hovoril štyrmi jazykmi – po slovensky, nemecky, maďarsky a mišmaš (230). Aj v tomto prípade nadväzuje na fakty publikované v *Neviditeľnom meste*, ako i na charakteristiku obyvateľov Prešporka z *Historicko-politicko-geografického atlasu*, ktorý patril v období osvietenstva k štandardným encyklopédiám. Obyvatelia Prešporka sú v ňom definovaní ako sčasti Maďari, sčasti Nemci, sčasti Česi a Chorváti. To mal byť aj dôvod, prečo sa najmä na predmestiach hovorilo tromi jazykmi (218 – 219).

J. Tancer vo svojich statiach medzi rozhovormi veľmi presne vystihuje podstatu javu, napríklad aj možnú odchýlku od skúmanej reality „vedomým hraním divadla“ (235).

Podstatou takejto stratégie časti respondentov je nielen pocit príslušnosti k medzivojnovému mestu, ale aj pocit „vyhynutého druhu“. Prepínanie kódov môže v tejto súvislosti reprezentovať autoštylizáciu respondentky, resp. respondenta. Tu Tancer prehľbuje svoje pozorovania z *Neviditeľného mesta*, v ktorých sa opiera o moderné výskumy identity, a konštatuje, že obraz národa možno chápať aj ako flexibilnú, kontextuálnu a účelovú konštrukciu (225). Obyvateľov vtedajšieho mesta teda možno charakterizovať buď ako samostatný typ (Prešporčan), alebo ako príslušníkov jednotlivých, v meste žijúcich skupín (Nemci, Maďari, Slováci).

A aký je vzťah medzivojnového obyvateľstva k mestu? Nedá sa o tom uvažo-

vať paušálne, na čo napokon na viacerých miestach poukazuje sám autor. Existuje množstvo individuálnych stanovísk, pričom každé z nich sprostredkúva iný pohľad na realitu. Väčšina z nich však svedčí nielen o životnej sile respondentiek a respondentov, ale aj o ich jedinečnom vyrovnávaní sa s minulosťou. Do úvahy teda nemožno brať len rozhovory, ktoré sa uskutočnili a ktoré tvoria text tejto knihy, pretože tých druhých, teda tých, čo mlčia, je omnoho viac (283). A je jedno, akej sú národnosti a či hovoria po nemecky, po slovensky alebo inou rečou – spoločne utvárali charizmatické obdobie medzivojnového mesta s mýtickou trojjazyčnosťou. Lepšie povedané – trojjedinečnosťou.

INGRID PUCHALOVÁ